

Szenzáció vagy kanonizáció?

Megjegyzések Szabó Magda újrainduló életműsorozatához¹

Nem hinném, hogy záros határidőn belül széles körű szakmai konszenzus alakulna ki Szabó Magda életművét illetően – de nem is igazán bánom. S ez utóbbit nem a cinizmus mondatja velem, tapasztalataim ugyanis azt mutatják, hogy a túlzott egyetértés, a vitázó álláspontok kiegyenlítődése, a mérlegelés nyugvópontonra jutása inkább árt, mintsem használ egy-egy alkotói oeuvre-nek. Meg aztán abban sem vagyok biztos, hogy nincs-e máris sok tekintetben nyugtalanító és terméketlen egyetértés. No nem az irodalomoktatás területén – ott Szabó Magda, mondhatni, a „helyén van”; még ha kötelező olvasmányként is, de jelen van, hatással van: erjeszt, gondolkodtat, formál, szórakoztat – a művészet örök természete szerint. S ha végigtekintek a 2017-es emlékévként két nagyobb Szabó Magda-konferenciájának kötetekbe rendezett anyagán,² azt látom: az oktatási projektek leírása, a pedagógiai felhasználás sokrétű lehetőségeiről hírt adó tanulmányok hangja a legkiegyensúlyozottabb és pozitívabb. Mintha ezen a területen békés, nyugodt építkezés zajlana: tanár, diák és irodalmi szöveg ciklikus, mindig újat termő, minden ízében hasznos és örömteli találkozási pont. A szakma – az irodalmár szakma – láttelepe már korántsem ilyen rózsás. Az egyes művek magyar fogadtatásával foglalkozó értelmezők mintha még mindig a korabeli recepció mitologikus szörnyeivel viaskodnának, a nemzetközi fogadtatást összegző kollégák ugyanakkor világszenzációk sorozatáról számolnak be – mind az *Abigél*, mind az *Ajtó* körüli sajtóanyagot vizsgálva. Lassanként unalmassá, közhelyessé, s ami a legrosszabb: tartalmatlanná és kiszámíthatóvá válik így az életmű körüli diskurzus. A kérdés az: honnan, mely kultúra mely periódusa – milyen „episztémé” – felől tekintünk az adott műre, s máris kész a tiszta, kontúros láttelep. Hová tűntek a szövegközeli olvasatok, s miért hiányoznak a nagyobb íveket megrajzoló, szintetikus vállalkozások? Avagy: miért nem született mindmáig összegző monográfia Szabó Magda életművéről?³

1 A cikk megírása idején a szerző a Magyar Művészeti Akadémia MMKI-Ö-18 témaszámú ösztöndíj pályázatának támogatásában részesült.

2 *Kitáruló ajtók: Tanulmányok Szabó Magda műveiről*, szerk. KÖRÖMI Gabriella és KUSPER Judit (Eger: Liceum Kiadó, 2018); *Szabó Magda száz éve*, szerk. SOLTÉSZ Márton és V. GILBERT Edit (Budapest: Orpheusz Kiadó, 2019, megjelenés előtt).

3 Nem csupán Szabó Magda művészi eszközeinek bemutatására, de az addig megjelent szövegkorpusz átfogó értékelésére vállalkozott az 1980-as évek közepén (az akkoriban elérhető nemzetközi szakirodalom tanulságait is kamatoztatva) Kulcsár Szabó Ernő tanulmánya: Ernő KULCSÁR SZABÓ, „Magda Szabó”, in *Literatur Ungarns 1945 bis 1980: Einzeldarstellungen, von einem Autorenkollektiv unter Leitung von Miklós SZABOLCSI*, Redaktion: Paul KÁRPÁTI und Regina KROLOP, Mitarbeit: Bernd MÜLLER, Literatur Sozialistischer Länder, 207–218 (Berlin: Volk und Wissen Volkseigener Verlag, 1984).

Mind a pécsi, mind az egri rendezvényen jelen voltam, előadást is tartottam, és – szokásomtól eltérően – lelkesen belevetettem magam az egyes előadásokat kísérő, nem egyszer a 20–30 percet is meghaladó diszkusszióba. Szó szót követett, szempontok és tapasztalatok cseréltek gazdát – mégis mintha egyetlen kérdés köré összpontosult volna, egyetlen kérdéshez vezetett volna vissza minden párbeszéd: vajon *lektűr* vagy *szépirodalom* az, amit Szabó Magda művelt; hová helyezhetjük el munkásságát a huszadik század '30-as éveitől formálódó modern és posztmodern magyar irodalom fejlődés- vagy alakulástörténetében? S hadd tegyek ide még néhány kérdőjelet: lektűr vagy szépirodalom volt-e az, amit Szabó Magda írt – akkor, amikor írta, amikor megjelent (e kettő, mint tudjuk, nem mindig esett egybe), s mit jelentett az 1990-es évektől fellépő, tudományos premisszákat megfogalmazó értelmezőközösség(ek) számára? Illetve – bár talán épp eleget írtunk, beszéltünk erről mostanában –: mit jelent ma nekünk, kortárs olvasóknak, íróknak, irodalomtörténészeknek, egyetemi oktatóknak? Úgyszólván természetes, hogy e két rendezvényen újra és újra szóba került – olykor cinizmust, máskor indulatot, sajnos csupán a legritkábban higgadt megfontolást kiváltva – Kulcsár Szabó Ernő 1993-as, *A magyar irodalom története 1945–1991* című könyvecskéje (egykori nagydoktori értekezésének második fele⁴), amely, mint ismeretes, „meg sem említi” az írónőt. Vajon miért nem? Valóban azért – mint egyesek állítják –, mert a Nyugat-mítosz megzavarta az értelmezőt, s így megkésettiségi komplexusoktól terhelt, célracionális víziójában nem lehetett helye ennek a sok szempontból konzervatív, más tekintetben nagyon is modern írónak? (Azt már csak félve teszem hozzá, hogy ráadásul egy nőnek. Mert bizony ilyen értelmű kritika is megfogalmazódott.) Mármost anélkül, hogy üres hisztériakeltésnek bélyegezném az efféle kérdésfölvetést, vagy védelmembe venném – abszolút szükségtelenül – e lassan négy évtizeddel ezelőtt, tehát még a Szabó Magda-életmű záró szakasza – az „irodalmi rendszerváltás” konzekvenciáinak levonása, az oeuvre utolsó megújulási hulláma – előtt született tudományos összegzést, csupán néhány óvatos megjegyzést kockáztatnék meg a Jaffa Kiadó új életműsorozatához, valamint annak legutóbbi, *Csigaház*⁵ című kötetéhez kapcsolódóan.

A szakmai közbeszédnek a bűnbakképzés mindig is bevett gyakorlata volt. De vajon valóban Kulcsár Szabó Ernő munkájában volna a hiba, miközben az életmű maga „ártatlan”, s értéke vitán felül áll? Mióta véget ért a szocializmus „átkos negyven esztendeje”, alig-alig akadt vállalkozó szellemű irodalmár, aki számba vette volna, milyen erkölcsi, szakmai és esztétikai engedményeket tett Szabó Magda az érvényesülés érdekében. Félreértés ne essék: nem a leleplezés, a pellengérré állítás volna a cél. Amivel Bakó Endre és Kiss Noémi bátran próbálkozott – a Szabó Magda-legendárium kritikája –, már eddig is figyelemreméltó eredményeket hozott.⁶ Ám ezek a letehetet-

4 Az első rész *Történetiség, megértés, irodalom* címmel 1995-ben jelent meg az Universitas Kiadó gondozásában.

5 SZABÓ Magda, *Csigaház*, kiad. TASI Géza és V. DETRE Zsuzsa, szerk. JOLSVAI Júlia, Szabó Magda-életműsorozat (Budapest: Jaffa Kiadó, 2018).

6 BAKÓ Endre, „Szabó Magda sírba vitt titkai: Avagy kompenzációk és elhallgatások az életműben”, in BAKÓ Endre, *Ágak és hajítások*, 263–273 (Miskolc: Felsőmagyarország Kiadó, 2014); KISS Noémi, „Nem tudom, mit kezdjek magammal»: Száz éve született Szabó Magda”, *Élet és Irodalom*, 61, 40. sz. (2017): 13.

lenül izgalmas írások elsősorban az életrajzi embert, az egykor élt személy biográfiai tényeit (családi viszonyait, rokonainak élettörténetét, író és politikai hatalom viszonyát) veszik górcső alá, s nem esztétikai problémakörök kirajzolásával foglalkoznak. Ilyesmivel utoljára a magyar recepció pártzsargonnal átitatott kritikáiban, valamint Erdődy Edit kéziratban maradt, réges-régi értekezésében találkozhattunk, amely azonban mindmáig csak szakgyűjteményben olvasható, hozzáférhető.⁷ Pedig hogy Szabó Magdát a szakma egyik fele (sőt, még a művelt nagyközönség olyik része is) lektűr-írónak tekinti, abban az írónő direkt vagy indirekt gesztusain túl a (máig tartó) kritikai-értelmezői sematizmusnak is komoly szerepe van (tisztelet a mindenkori kivételeknek). Holott közismert tény: Szabó Magda első verseitől utolsó fennmaradt soráig kitartott a megszólalásmód lírai személyessége (mint legfőbb hitelesítő instancia) mellett; élete predestinálta írásra, életét transzponálta irodalommá, majd amikor – egy bizonyos ponton elveszítvén a kontrollt – visszájára fordult a folyamat, éppen az irodalmi önteremtésnek esett áldozatul: múltja és jövője üres helyé vált, az aggkori paranoia igájába hajló fantázia terrénumává. Minket a dolog pszichopatológiai része, természetesen, nem érdekel, csakis e bonyolult, és – az örökös, Tasi Géza titkolózásának, valamint a kéziratot hagyaték következetes visszatartásának „köszönhetően” – mindössze kortársi visszaemlékezések alapján ismert, de a maga egészében dokumentálhatatlan folyamat *esztétikai* lecsapódása. Mindaz, ami fényt vet az életmű megítélésének szélsőségeire. A bántóan narcisztikus hang fölerősödése, majd azzal párhuzamosan a giccs beszüremkedése, a túlbonyolításból és következetlenségekből eredő töredezettség és befejezetlenség zavaró mozzanatai.

E rövid cikk keretei között természetesen nem vállalkozhatom mélyreható esztétikai elemzésre, a kérdést mindazonáltal föl kell tegyem: hogyan, milyen formában, milyen kontextusban és színvonalon van jelen a kortárs irodalomban Szabó Magda? Minek cifrázzam: a könyvkiadók felelősségéről van szó. Talán nem vagyok egyedül azzal a véleménnyel, hogy az Európa életműkiadása, ez a külső és beltartalom szempontjából egyaránt kifogástalan, klasszikusan elegáns sorozat rendkívül sokat tett azért, hogy kiemelje az életművet a lektűr kategóriájából, s elindítsa a kanonizáció útján. Noha lapjait elkeveredve forgattam, fontos lépés volt a kiadó részéről a *Drága Kumacs*⁸ című levelezéskötet megjelentetése is. Amint az lenni szokott: a filológus öröme nem esett egybe az oeuvre esztétikai érdekeivel. A jól szerkesztett, nagy műgonddal fölépített szövegek sorát így egy torzkép zárta le: az európai színvonalú életműkiadásra egy frusztrált, irigy és kicsinyes ember portréja ütötte rá bélyegét – a tehetség óriása nyakába egy gonosz törpe telepedett.

Hogy ki kellett-e adni ezt az egyébként izgalmas levelezést, nem az én tisztem megítélni. Ismert a történet Kafka elbeszéléseiről, amelyeket „halálom után eltüntetni!” meghagyással örökített utókorára, s ma mindannyiunk kedvencei, vagy épp Hajnóczy

7 ERDŐDY Edit, *Szabó Magda* [bölcsészdoktori disszertáció] (Budapest: kéziratban, 1974), ELTE Toldy Ferenc Könyvtára, lsz. 448, ill. ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár, Kd3605.

8 SZABÓ Magda, *Drága Kumacs! Levelek Haldimann Évához*, kiad. HALDIMANN Éva (Budapest: Európa Kiadó, 2010).

Péteré, aki legjobb novelláit értéktelen, megsemmisítendő ujjgyakorlatokként adta át Csalog Zsoltnak. Szerencsére a hű nemzedéktárs megőrizte őket, s Hajnóczy halála után átadta szerkesztőjüknek, Máti Liviának. Mindkét esetben elsöprő sikert arattak a posztumusz publikációk. Magam is tettem közzé az elmúlt években levelet, naplót, novellát, doku-portrét, lektori jelentést – mindannyiszor gondosan mérlegelve az ügy várható kimenetelét, s az örökösökkel történő egyeztetésen túl számos hozzáértő személlyel konzultálva a kiadásról. Hiszen nem könnyű, s nem is súlytalan döntést kell meghozni minden ilyen alkalommal. Nem elég csak az olvasók, csak az elhunyt, esetleg csak az örökösök vagy a kiadó érdekeit nézni – ezek mindegyikét szem előtt tartva kell határozni. Ráadásul az sem biztos, hogy a közvetlen fogadtatás megbízható visszajelzéssel szolgál a sajtó alá rendező(k) döntésének helyességéről.

*

Amikor tehát hangot adok a Jaffa Kiadó 2017 tavaszán megindult Szabó Magda-életműsorozatával kapcsolatos formai és tartalmi averzióimnak, kétségkívül egy szakember, de mégiscsak szubjektív, korlátozott érvényű véleményét rögzítem. Nekem, személy szerint, nem tetszik ez a sorozat – sem a giccses, színes borítók, sem a szedés, sem a tipográfia. Megengedem, e vásári külső rendkívül „korszerű”, figyelemfelkeltő, egyesek számára tán egyenesen vonzó, megítélésem szerint mégis többet árt, mint amennyit („marketingszempontról”) használ: rontja úgy az egyes művek, mint az egész oeuvre megítélését – nem is beszélve a lapos, referencializáló bevezetőkről és utószavakról. Szemben a Jaffa egyszerre színvonalas és filológiai is kifogástalan Radnóti-sorozatával, ez a kiadás ismét a lektúr, a ponyva, a bestseller polcára helyezi vissza Szabó Magdát. (Az első és mindeddig egyetlen valóban szép kötet a sorozattól függetlenül megjelent fényképalbum volt.)

Úgy látom, a piaci szempontok – nem először, s nyilván nem is utoljára – felülírták a szakmaiakat. A sorozat kiállításán túl nyilván ugyanez magyarázza az olyan spekulatív szövegmontázsok önálló kötetben történő kiadását, mint amilyen a *Magdaléna*.⁹ Függetlenül a szerzői szándéktól, amelyet – mint azt a fenti példák igazolják – bizonyos mértékig (s megfontolás után) felülírhat a szakmai konszenzus, a könyv inkább csalódást okoz, mint örömet; joggal érezheti becsapva magát minden olyan olvasó, aki évekig a *Für Elise* hatása alatt állt, s szívrepesve várta a második rész megjelenését. *Für Elise*-olvasókönyvet persze lehet csinálni – magam is gyűjtöm az anyagát egy *Parasztregény*-appendixnek –, de semmiképp sem a szerzői név alatt, vagyis az életmű kontójára, s bizonyosan nem egy életműkiadás keretein belül. A bennem lakó filológus örült a *Magdalénának*, a rajongó olvasó ellenben keserű szájjal tette le. Az előbbi használni fogja, hivatkozni a benne közölt dokumentumokra, az utóbbi soha kézbe többet nem veszi.

Végül a legfájdalmasabbról. Hiszen ki sem hevertük még a *Magdaléna* okozta csalódást, máris újabb irodalmi szenzáció hírére siethettünk a könyvesboltba. „ELSŐ KI-

9 SZABÓ Magda, *Magdaléna: A másik Für Elise nyomában*, kiad. TASI Géza és V. DETRE Zsuzsa, szerk. JOLSVAI Júlia, Szabó Magda-életműsorozat (Budapest: Jaffa Kiadó, 2018).

ADÁS – SZABÓ MAGDA KIADATLAN KISREGÉNYE” – hirdette nagy, piros betűkkel a kötetre applikált reklámszalag, a sorozatszerkesztő, Jolsvai Júlia utószava pedig úgy ünnepelte e kéziratból föltámasztott fenomént, mint amely alapjaiban forgatja fel az irodalmi kánon bevett Szabó Magda-képét. Aki ismeri az elmúlt években a tárgykörben megjelent írásaimat, az pontosan tudhatja: én Szabó Magdát mindig, mindenütt csak dicsértem, védelmeztem, értékeit kiemeltem, gyöngeségeit legföljebb ha regisztráltam. E különös első kiadásban sem az író kétségtelen hibái – egy szerkesztetlen, impri-mátlan korai kézirat töredezettségei, egyenetlenségei, egy-egy fülsértő kifejezés, nyakatekert fordulat – zavar, inkább a kiadás háttérében meghúzódó koncepció bánt, melynek – akár csak a *Magdaléna* esetében – a nagybetűs szenzáció a meghatározó mozzanata. Még egyszer hangsúlyozom: az életműnek talán – bár ez is a fogalom meghatározásától függ – része a *Csigaház*, de az életműsorozatnak nem szabadna tagjává avatni. Mit kerteljünk: ez a szöveg, noha sok mindent megelőlegez az érett Szabó Magda szövegszervező, atmoszférateremtő zsenijéből, tükrözi a későbbi témaválasztások háttérében meghúzódó ifjúkori gondolati reflexeket, nem éri el az 1950-es évek végétől gyors egymásutánban megjelenő regények színvonalát, s inkább megzavarja, mintsem tisztázza a *Freskó*val, ezzel a hallatlanul tömör, frappáns, formájában és hangütésében is faulkeri hatásokat mutató (kis)regénnyel debütáló író pályakezdésének megértését. Nem beszélve arról, milyen mértékben zavarja meg a Szabó-jelenség lényegadó magánmitológiáját, hiszen az a tény, hogy az író nem semmisítette meg e szívének bizonyára kedves kéziratot, még nem jelenti azt, hogy később – akár halála után – szívesen látta volna életműsorozatának a többivel egyenrangú köteteként. Szabó Magda narcisztikus személyiség volt – tudjuk ezt valamennyien, akik olvastuk önéletrajzi jellegű-ihletésű köteteit (*Megmaradt Szobotkának* [1983], *Liber mortis* [2011] stb.) –, ugyanakkor rendkívül tudatos szerző és szerkesztő is: életművén keresztül önmagát építette, örökös írói témája éppen íróvá válásának folyamata volt. Hogyan illeszkedett volna az általa szuggertált, tudatosan artikulált művészi énképbe ez a különös szöveg? Ha történetesen én szerkesztem az életműsorozatot – ami, hál’ istennek, nem fenyeget –, akár az eszemre, akár a szívemre hallgatok, semmiképp sem adom ki ezt az ügyes kiadói trükkök sorával (jegyzetekkel, utószóval, faksimilebetétekkel) könyvvé duzzasztott kéziratot, s vele-általa ezt az ívét, arányait tekintve – de főként az életművet ismerve –, érzésem szerint, befejezetlen (kis)regényt vagy hosszú elbeszélést.

A szcena ismerős Balzac *Goriot apójából*, Németh *Mathiász-panziójából*, Nabokov *Másenykájából* – s még sorolhatnánk hosszan a panzió-lét alapmotívumára épülő prózai és drámai műveket. Az alapbonyodalom is egyszerű, tulajdonképpen banális, mégis vaskos családregényhez elegendő számú szereplőt vonultat fel az író; alig győzzük követni a szertefutó cselekményszálakat. Nem ritka ez Szabó Magdánál – vethetné ellenem valaki –, csakhogy a bonyolult struktúrához ezúttal aránytalanság is társul, az eldolgozatlan, szervetlenül kapcsolódó szálak nem rendeződnek szuggesztív alakzattá – a szöveg a 163. oldalhoz érve váratlanul megszakad, s nyomában mindössze hiányérzet marad. Anélkül, hogy a kisregény nyelvi elemzésébe fognék, azt kell mondjam, nem véletlen, hogy Szabó Magda életében már nem nyúlt a kéziratához, megjelentetését nem vette érdemben fontolóra. Ez az írás ugyanis alapos stílus- és dramaturgiai átdol-

gozásra szorult volna – nem is szólva a ma már inkább komikus hatást keltő archaizmusokról, s a pályakezdőket általában jellemző modorosságról.

Szabó Magdát nem ismertem – életművét viszont annál alaposabban. Megkockázatom: rajongója voltam, s az egykori lázból máig megmaradt valami borzongató izgalom, valahányszor szövegeivel találkozom. Örömmel hallottam hát, hogy a Jaffa Kiadó – és éppen a Radnóti-életművet példás pedantériával gondozó Jaffa – újraindítja az Európánál ismeretlen okokból megrekedt kiadást. De éppen ez az elkötelezettség kényszerített arra is, hogy a föntieket kimondjam.

A csigaházban, ha fülünkhöz emeljük, hallani a tenger zúgását – ami éppoly érthetetlen, misztikus jelenség, mint maga az irodalom. Ez a könyvesbolti standokon kapható, 1944/2018-as *Csigaház* azonban néma. Kívülről művés, nem mondom, megvesztegetően hasonlít egy igazihoz – épp csak a tenger morajlása hiányzik belőle.

Soltész Márton